

*Карпіка С. М.,**здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

ВИДИ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Досліджено питання щодо видів слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесуальному праві України. Здійснено аналіз слідчих (розшукових) дій. Встановлено проблеми щодо визначення видів слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, види слідчих (розшукових) дій, допит, допит експерта, слідчий експеримент, огляд, ексгумація, одержання зразків для експертизи, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Законодавча невизначеність, що мала місце в кримінальному процесі до прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, щодо поняття «слідчих дій» як правової категорії, стала причиною існування різноманітних підходів і щодо їх видів, як у теорії кримінального процесу, так і у правозастосовній практиці. У той же час, незважаючи на запровадження у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України окремої Глави 20 «Слідчі (розшукові) дії» та надання визначення слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПКУ) [1, с. 100], окрема стаття, яка б закріплювала існуючі на сьогодні види слідчих (розшукових) дій, досі відсутня, та однозначний їх перелік законодавчо не визначений.

Як зазначає А.Б. Соловйов, слідчі (розшукові) дії відрізняються між собою індивідуальним поєднанням у своїй структурі різних методів пізнання, пристосованих до збирання та перевірки різних слідів кримінального правопорушення та перетворення їх у певні види доказів, саме тому їх сукупність має утворювати такий пізнавальний комплекс, який здатний забезпечити виявлення та процесуальне закріплення будь-яких доказів [2, с. 24].

На підставі викладеного, аналізуючи зміст норм чинного Кримінального процесуального кодексу України, а також узагальнюючи наукові підходи до вирішення питання щодо видів слідчих (розшукових) дій, серед усього їх переліку можна виділити ряд таких, які традиційно визнаються слідчими та не викликають сумнівів ні з точки зору науковців, ні практиків.

Так, до вищевказаної категорії слідчих (розшукових) дій, згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, відносяться: допит (потерпілого, свідка, підозрюваного, експерта); пред'явлення особи та речей для впізнання; обшук (житла чи іншого володіння особи, приміщень, місцевості, особи); огляд (місця події, приміщення, житла чи іншого володіння особи, місцевості, предметів, документів, трупа); освідування особи; слідчий експеримент; призначення та проведення експертизи.

У той же час слід зазначити, що вказаний перелік так званих «традиційних» слідчих (розшукових) дій з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року також зазнав певних змін та нововведень.

Зокрема, у зв'язку з виключенням з переліку сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування обвинуваченого (п. 2 ст. 42 КПК України) [1, с. 22], відбулось виключення з переліку слідчих (розшукових) дій і допиту обвинуваченого як слідчої (розшукової) дії.

З прийняттям КПК України знайшло своє вирішення спірне у правовій науці питання щодо необхідності визнання слідчою (розшуковою) дією допит експерта. Так, на позиції щодо статусу допиту експерта як самостійної слідчої (розшукової) дії наполягають В.М. Тертишник [3, с. 248–249], Ю.М. Грошевий [4, с. 211], О.В. Горбачов [5, с. 130], Л.Д. Удалова [6, с.112].

Виклад основного матеріалу. Але слід зауважити, що, незважаючи на розширення кола джерел доказів показаннями експерта, окрема стаття з метою врегулювання мети, підстав та порядку проведення допиту експерта у чинному КПК України відсутня. Проте аналіз ст.ст. 95, 101 КПК України [1, с. 44, 48] дозволяє зробити висновок, що допит експерта є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться після одержання висновку експерта з метою роз'яснення чи доповнення ним зазначеного висновку.

З переліку традиційних слідчих (розшукових) дій виключено очну ставку, у той же час запроваджено одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, що за своїм змістом має риси очної ставки (ст. 224 КПК України) [1, с. 101–102]. Враховуючи, що проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб закріплено в п. 9 ст. 224 КПК України, яка регламентує процесуальний порядок проведення допиту, то підстав відносити вказану дію до самостійних слідчих (розшукових) дій, на нашу думку, немає, та вважається необхідним розглядати її як різновид допиту.

Новим для кримінального процесу стало закріплення в якості слідчої (розшукової) дії слідчого експерименту та виключення, в свою чергу, з їх переліку відтворення обстановки та обставин події.

Варто зазначити, що упродовж тривалого часу науковцями, а саме І.М. Лиховид [7, с. 156–159], М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова [8, с. 144–148] висловлювалась думка про доцільність поділу слідчої (розшукової) дії «відтворення обстановки і обставин події» на дві окремі – «перевірку показань на місці» та «слідчий експеримент». Проте з виключенням обстановки та обставин події з переліку слідчих (розшукових) дій та запровадженням слідчого експерименту, таку слідчу (розшукову) дію як перевірка показань на місці в КПК України не передбачено.

Згідно зі ст. 240 КПК України [1, с. 112] слідчий експеримент визначається як слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою перевірки і уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. З вищевказаного слідує, що слідчий експеримент розглядається законодавцем у формі: відтворення дій, обстановки, обставин певної події, та шляхом проведення певних дослідів, випробувань або поєднання вказаних форм.

Відсутність у КПК України серед переліку слідчих (розшукових) дій перевірки показань на місці призводить, на нашу думку, до необгрунтованої підміни перевірки показань на місці слідчим експериментом та неможливості, як наслідок, виконан-

ня тих завдань, які можуть бути вирішені під час її проведення, а саме: безпосереднє сприйняття обстановки того місця, про яке йде мова в показаннях, що перевіряються, співставлення її на факт виявлення співпадань і неспівпадань із наданими потерпілим, свідком, підозрюваним, показаннями щодо самої обстановки місцевості, приміщення, виконуваних дій, наявності–відсутності предметів, документів, слідів, трупа.

До новел чинного КПК України слід також віднести виключення з традиційного переліку слідчих (розшукових) дій виїмки предметів і документів, а також накладення арешту на майно та законодавчого закріплення їх, як заходів забезпечення кримінального провадження, що передбачено Главою 17 [1, с. 73].

Підхід до виїмки, як до окремої слідчої дії, в КПК України 1960 року пояснювався ставленням законодавця до слідчих дій із позиції всіх процесуальних дій слідчого, направлених на розслідування правопорушення. Проте визначення на даний час слідчих (розшукових) дій з точки зору пізнавального їх характеру призвело до необхідності віднесення виїмки у видозміненому вигляді до заходів забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового доступу до речей і документів.

Вказана позиція законодавця стосується і дискусійної у юридичній науці слідчої дії – накладення арешту на майно, яку також на даний час віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження та передбачено Главою 17. Так, С.М. Стахівський [9, с. 8], М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко [10, с. 212–237], Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко [11, с. 313–350], С.А. Шейфер [12, с. 39] не вважають зазначену процесуальну дію слідчою, оскільки опис та накладення арешту на майно підозрюваного не має самостійного пізнавального характеру, і, як правило, є складовою інших слідчих дій (огляду, обшуку) та лише констатує наявність в особи певного майна, тому не являється самостійною слідчою (розшуковою) дією.

До спірних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі, з приводу яких точаться дискусії серед науковців, відноситься і затримання підозрюваного (ст.ст. 188, 207, 208 КПК України) [1, с. 83, 93–94].

Так, наприклад, В.М. Тертишник [3, с. 248–249], М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко [10, с. 243], Є.Г. Коваленко [11, с. 298] вважають затримання підозрюваного – слідчою (розшуковою) дією, мотивуючи свою позицію тим, що в протоколі затримання підозрюваного зазначаються підстави, мотиви, дата, місце затримання, пояснення затриманого тощо, а оскільки, згідно зі ст. 99 КПК України) [1, с. 46] протокол процесуальних дій є документом, та викладені у ньому фактичні дані мають значення для кримінального провадження, то останній є і безпосередньо джерелом доказів на підставі ст. 84 КПК України [1, с. 41].

У той же час, у чинному законодавстві вказане питання вирішено однозначно віднесенням затримання підозрюваного до заходів забезпечення кримінального провадження.

Залишається невирішеним і питання з приводу того, чи відносить законодавець такі процесуальні дії, як ексгумацію, а також отримання зразків для експертизи, до слідчих (розшукових) дій.

Процесуальний порядок проведення ексгумації хоч і регламентується окремою нормою (ст. 239 КПК України) [1, с. 109], проте зробити однозначний висновок щодо її правової природи складно. Не додає зрозумілості щодо вказаного питання і зміст ст. 238 КПК України [1], що регламентує порядок проведення огляду трупа, але можна стверджувати, що огляду може бути підданий як похований, так і непохований труп, тоді як для огляду похованого трупа його необхідно вилучити з місця поховання, тобто провести ексгумацію.

Так, на позиції щодо належності ексгумації до слідчих (розшукових) дій наполягають М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко [10, с. 234], Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець [4, с. 211], В.М. Тертишник [3, с. 248–249], Д.О. Натура [13, с. 5–6], аргументуючи свою позицію тим, що ексгумація має самостійне пізнавальне значення й спрямована на отримання нових чи перевірку наявних доказів, як в ході огляду місця поховання, так і огляду трупа, об'єктів, що перебувають при ньому, вилучення зразків або самого трупа для проведення експертизи.

Не поділяють думки щодо належності ексгумації до самостійних слідчих (розшукових) дій С.А. Шейфер [12, с. 24], О.В. Горбачов [5, с. 130] у зв'язку з відсутністю, на їхню думку, в останній пізнавального характеру, та її здійснення з організаційною метою для забезпечення можливості подальшого проведення ряду слідчих (розшукових) дій – огляду трупа, в тому числі додаткового чи повторного, а також об'єктів, що перебувають при ньому на місці поховання, пред'явлення трупа для впізнання, вилучення зразків та самого трупа для проведення експертизи.

Ми погоджуємось із зазначеною позицією, та вважаємо, що ексгумація – процесуальна дія організаційно-технічного характеру, що виражається у виїманні трупа людини з місця її поховання з метою створення належних умов для подальшого проведення ряду інших слідчих (розшукових) дій.

Упродовж тривалого часу у юридичній літературі на законодавчому рівні та у практичній діяльності залишається нез'ясованим статус такої процесуальної дії, як одержання зразків для експертизи.

Позиція з приводу того, що одержання зразків для експертизи – самостійна слідча (розшукова) дія, пізнавальна сторона якої проявляється у тому, що під час її проведення створюються безпосередні відображення ознак ідентифікуючого об'єкта та відділяються певні його частинки, внаслідок чого отримані результати під час їх подальшого дослідження містять нову інформацію, яка в подальшому може використовуватися в процесі доказування, підтримують О.В. Горбачов [5, с. 130], Ю.М. Грошевий, [4, с. 210–211], М.А. Погорельський [14, с. 153].

На противагу вказаній точці зору С.М. Стахівський [9, с. 9–10], М.П. Гутерман [15, с. 18], Є.Г. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников [16, с. 305] вказують на допоміжний характер процесуальної дії – одержання зразків для експертного дослідження засобом організації експертизи, не відносячи таким чином її до переліку самостійних слідчих (розшукових) дій, оскільки в ході її проведення самостійно не вирішуються завдання, на виконання яких вони спрямовані, і проведення вказаної процесуальної дії не має сенсу без наступного провадження спеціального експертного дослідження.

Зі змісту ст. 245 КПК України «Отримання зразків для експертизи» [1, с. 113] слідує, що зразки відбираються у випадку необхідності надання їх для провадження експертизи. Враховуючи викладене, ми підтримуємо позицію тих авторів, які не відносять відібрання зразків для експертизи до самостійних слідчих (розшукових) дій, оскільки останнє здійснюється виключно з метою забезпечення проведення експертизи, і самостійного доказового значення без її проведення не має.

У підсумку слід зазначити, що ряд проблем теорії та практики щодо видів слідчих (розшукових) дій залишаються актуальними і на сьогоднішній день, адже, як свідчить вищевикладений аналіз, зазначене питання не знайшло свого вичерпного вирішення та потребує нових ґрунтовних досліджень як всієї системи слідчих (розшукових) дій, так і в виробленні пропозицій щодо її удосконалення та доповнення новими, здатними мати самостійну мету та ефективно виконувати завдання кримінального процесу слідчими (розшуковими) діями.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові) – К.: Алерта, 2012. – 304 с.
2. Соловьев А.Б. Очная ставка: Метод, пособие / А.Б. Соловьев. М., – 2006. – 103 с.
3. Тертышник В.М. Уголовный процесс: Учебник МВД Украины – 3-е изд, перераб. и доп. / В.М. Тертышник – Х.: РИФ «АРСКС, ЛТД», 2000. – 575 с.
4. Кримінальний процес України: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін. За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.
5. Горбачов О.В. Слідчі дії: термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1997. – Вип. 2. – С. 125–130.
6. Удалова Л.Д. Допит експерта: проблеми законодавчого врегулювання // Право України. – 2003. – № 2. – С. 111–112.
7. Лиховид І.М. Слідчий експеримент як самостійна слідча дія / І.М. Лиховид // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 156–159.
8. Настільна книга слідчого: [наук.-практ. посібник] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Я. Тація. – 2-ге вид., перераб. і доповн. – К.: Ін Юре, 2007. – 726 с.
9. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні способи збирання доказів: [наук.-практ. посіб.] / С.М. Стахівський – К.: Атіка, 2009. – 64 с.
10. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: [підруч.] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко – 2-е вид., перераб. і доповн. – К.: Либідь, 1999. – 466 с.
11. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: [підруч.] / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. – 2-е вид., перераб. і доповн. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
12. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер – М.: Юрлитинформ, 2004. – 184 с.
13. Натура Д.А. Эксгумация на предварительном следствии и особенности тактики следственных действий, связанных с эксгумированным трупом: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / Д.А. Натура – Краснодарский юридический университет, Краснодар. – 2002. – 190 с.
14. Погорельский М.А. Слідчі дії: поняття та класифікація / М.А. Погорельский // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – с. 153.
15. Гутерман М.П. Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академия МВД СССР. – М., 1980. – 18 с.
16. Руководство по расследованию преступлений: Научно-практическое пособие / А.В. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников. – Х.: Консул, 2001. – 608 с.

Карпика С. М. Види слідствених (розыскных) дій в уголовном процессе

Аннотація. Исследован вопрос касательно видов следственных (розыскных) действий в уголовном процессуальном праве Украины. Осуществлен анализ следственных (розыскных) действий. Установлены проблемы по определению видов следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, виды следственных (розыскных) действий, допрос, допрос эксперта, следственный эксперимент, осмотр, эксгумация, получение образцов для экспертизы, уголовное производство.

Karpyka S. Types of investigatory (detective) actions in the criminal process

Summary. The problem of types of investigatory (detective) actions in criminal procedural law of Ukraine is issued. The analysis of investigation (search) action is made. The problems to determine types of investigation (search) action are defined.

Key words: investigative (detective) actions, types of investigative (detective) actions, inquest, questioning of expert, investigative experiment, review, exhumation, obtaining samples for examination, criminal proceeding.